

навчальному закладі з урахуванням тих змін, яких зазнають студентський колектив загалом і кожен його член зокрема, коригувати зміст і методику цього процесу. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення тендерного аспекту формування міжособистісних взаємин студентів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. *Виховання особистості* / І. Д. Бех. — К., 2003. — У 2-х кн. — 341 с.
2. Волкова Н. П. *Професійно-педагогічна комунікація* / Н. П. Волкова. — К., 2006. — 255 с.
3. *Діагностика рівня готовності викладачів до виховної роботи зі студентською молоддю : метод. рекомендації* / уклад. А. В. Мороз. — К., 2005. — 90 с.
4. Макаренко А. С. *Методика організації виховного процесу* / А. С. Макаренко // *Вибрані твори: В 7-и т.* — К., 1954. — Т. 5.
5. Подоляк А. Г. *Психологія вищої школи : навч. посіб. для магістрантів і аспірантів* / А. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. — К., 2006. — 320 с.
6. Фіцула М. М. *Педагогіка вищої школи : навч. посіб.* / М. М. Фіцула. — К., 2006. — 351 с.

Надійшла до редколегії 22.09.2009 р.

УДК 37.013.42

О. С. ЗУБОВА

ВЗАЄМОВПЛИВ ПОКОЛІНЬ У РОДИНІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Аналізуються особливості поняття «покоління» та охарактеризовано спілкування молодших і старших поколінь у процесі соціального виховання дітей у родині.

Ключові слова: покоління, вік, соціальне виховання.

Анализируются особенности понятия «поколение» и охарактеризовано общение младших и старших поколений в процессе социального воспитания детей в семье.

Ключевые слова: поколение, возраст, социальное воспитание.

Analyzed of the notion «generation» and the characteristics of the communication between younger and older generations in the process of social education of children in the family.

Key words: generation, age, social education.

Проблема батьків і дітей завжди була актуальною в суспільному житті. Але лише нині науковці починають звертати увагу на те, чому так відрізняються способи поведінки та життєві принципи молодших і старших поколінь. У країнах пострадянського простору донедавна було нормою безконфліктне відтворення молоддю стереотипів життя попередніх поколінь.

Тому не виникало необхідності детально аналізувати взаємини між людьми різних за віком, поглядами, ідеалами й уподобаннями. Нині ця проблема стає нагальною серед педагогів, батьків і всього суспільства нашої країни, оскільки будувати благополучні відносини в соціумі можна лише за умов гармонійних стосунків у сім'ї між представниками різних поколінь. Розбіжності в поглядах батьків та дітей наочно відображаються в результатах соціологічних досліджень. Наприклад, вважають, що моральний і культурний багаж старшого покоління незрівнянно багатший, ніж у нинішнього, 51,2% людей до 20 років і 66,8% — старших за 50, що життєвий досвід, корисні знання та навички можна перейняти лише в старшого покоління 37% молодих та 46,6% людей старшого віку [1, с. 130].

Однак у соціально-педагогічних дослідженнях приділяється недостатня увага протиріччям у спілкуванні людей різного віку. Це питання розглядали соціологи А. Афанасьєва, С. Іконнікова, О. Толстих, В. Томалінцев [2; 1; 3 та 4; 5]. Тому мета статті — охарактеризувати особливості взаємовпливів молодших та старших поколінь у процесі соціального виховання дітей у родині із соціально-педагогічної точки зору.

Для того, щоб краще зрозуміти проблему, необхідно усвідомити, що мають на увазі науковці, коли використовують термін «покоління». А. Афанасьєва визначає покоління як конкретно-історичну сукупність (що об'єктивно виникає) близьких за віком і сформованих в один і той же історичний період людей, характеризується специфічними демографічними характеристиками, вирішенням історично визначених завдань [2, с. 24].

«Під поколінням, зазвичай, розуміють інтервал часу між середнім віком батьків та їх дітей», — зазначає О. Толстих. Це становить приблизно три покоління на століття. Іноді поняття покоління використовується як позначення групи людей, що народилися в одному році. Але в покоління об'єднуються люди кількох вікових груп. Тому «покоління» загальніше поняття, ніж вікова група [4, с.132].

Покоління формується в дитячому віці як відповідь на звернення старших поколінь у їх різних формах (система виховних зусиль, цінності і традиції, спосіб життя і мода), — пише О. Толстих [4, с. 162]. Саме в дитячі роки близькі вікові групи, об'єднані спочатку в дитсадку, потім — у школі, немовби «опромінюються» єдиним потоком, отримуючи настільки ж єдиний імпульс зворотного (або зустрічного) звернення до старших поколінь. Характер взаємин між поколіннями може мати позитивну динаміку (в стабільні періоди розвитку суспільства) і негативні тенденції (в моменти кризи суспільного життя, соціальних переломів). Звернення молодшого покоління до старшого є більшою мірою рефлексивним, ніж свідомим актом.

Покоління відрізняються одне від одного такими ознаками (А. Афанасьєва): вікова диференціація людей у суспільстві і характер їх соціальної діяльності. Насамперед за віком ми визначаємо, до якого покоління належить індивід. Вікові межі покоління рухливі і залежать від соціального устрою та тривалості життя, які не можуть бути однаковими в суспільствах на різних етапах його розвитку. Вікові відмінності поколінь розглядатимуться далі.

Вікова ознака є кількісною особливістю покоління. Але суспільні відносини є не менш важливою його стороною. Соціальна ознака відображає якісні характеристики певного покоління. Вона містить зміст соціальної діяльності покоління і спрямованість його соціальних дій в ту чи іншу епоху.

«Радянський демограф Б. Урланіс, залежно від соціальної діяльності різних демографічних груп, поділяє населення на три вікові періоди:

- 1) доробочий вік (до 15 років);
- 2) робочий вік (16–59 років);
- 3) післяробочий вік (після 60 років).

Крім того, в «робочому віці» він виділяє напівперіод (16–25 років) — роки навчання та опанування професії молодими людьми. Така вікова класифікація може бути основою для характеристики сучасного суспільства з точки зору наявності в ньому різних поколінь» [2, с. 22]. Представники одного покоління відчувають на собі вплив певних подій, вирішуючи спільні завдання свого часу, в них формується однакове ставлення до тих історичних справ, які вони разом виконували. Тому й спрямованість соціальної діяльності кожного окремого покоління відрізнятиметься одна від одної.

Характер взаємин між поколіннями визначають два основні принципи: спадкоємності поколінь і самовизначення. Наступність є однією із закономірностей суспільного розвитку. Виражається вона в тому, що молодому поколінню доводиться засвоювати, примножувати та видозмінювати всі духовні та матеріальні цінності, створені попередниками. Процес спадкоємності впливає і на постановку основних завдань виховання, оскільки суспільство прагне виховати в молодих людей такі ідеали й життєві принципи, які допомогли б вибрати та розвинути краще, прогресивне в людині і в суспільстві. Але саме в тому, що вважати позитивним у поведінці, звичках, життєвих поглядах, на сучасному етапі розвитку нашої держави виявляються великі розбіжності між людьми різних поколінь.

А. Афанасьєва визначає спадкоємність поколінь як «необхідний об'єктивний зв'язок між попередніми та наступними поколіннями, характеризується засвоєнням новими поколіннями необхідних елементів, матеріальних та духовних цінностей минулого, подальшим розвитком, збільшенням і збагаченням їх на основі перетворення старих умов і за допомогою зміненої діяльності» [2, с. 25].

Наступність реалізується через усвідомлення набутків пращурів, невдоволення та переробку досягнутого попередниками, засвоєння кращого, започаткування нового. Тому, хоча спадкоємність є об'єктивним процесом, свідомо діяльність поколінь вносить у неї свою суб'єктивну складову. Очевидною є наступність між поколіннями, що живуть в одному часі та суспільстві. Але на розвиток кожного покоління опосередковано впливають досягнення всіх попередників. Отже, прогрес однієї генерації складається із засвоєних набутків пращурів та нового, унікального, привнесеного сучасниками. Слід також додати, що не лише дорослі активно передають молодшим поколінням свій досвід. Молодь не пасивно сприймає соціальний спадок, вона активно діє в процесі його наслідування.

«Що перейняти покоління з минулого, вступаючи в суспільне життя, які межі його сприйняття — центральний пункт свідомої діяльності суспільства в реалізації наступності поколінь. Відомо, що наступність за змістом може бути не лише прогресивною, але і реакційною, тобто наступність може вести не тільки до прогресу, але й до застою, регресу в суспільному розвитку» [2, с. 29]. Надзвичайно важливо виховати в підростаючого покоління критичне мислення, щоб забезпечити прогрес у суспільному житті.

Таким чином, можна дійти таких висновків. Молодь, починаючи свою соціальну діяльність, набуває певного рівня суспільного розвитку. Відповідно, необхідно погодитися, що суспільство має те молоде покоління, яке воно саме виховало.

Принцип спадкоємності поколінь взаємопов'язаний з принципом самовизначення поколінь. Процес самовизначення покоління відбувається в результаті здійснення самостійного вибору, наприклад, обрання фаху, місця проживання, способу життя та іншого. Взаємини між поколіннями в умовах інформаційного суспільства, що формується, характеризує зростаюча напруженість моральних конфліктів. З одного боку, це зумовлено бажанням і зростанням свободи соціального вибору молоді. З іншого — посилення особистої відповідальності за здійснений вибір не встигає за зростанням свободи вибору. Часто головним мотивом вчинку дітей стає бажання зробити наперекір дорослим, усупереч тому, на що вони очікують. Усе актуальнішою стає проблема вибору моральних цінностей, просоціальної чи антисоціальної поведінки. Лише від взаєморозуміння між молодшими та старшими поколіннями залежить, чи опиняться соціально незахищені групи населення (наприклад, люди похилого віку) на узбіччі життя соціуму, чи суспільне існування в державі буде гармонійним та щасливим. «Не можна перебільшувати особливості покоління, зумовлені віком, соціальним досвідом, освітою. Мудрість, досвідченість, зрілість старших поколінь так само важливі, як і захопленість, безпосередність, ентузіазм молоді. Лише нерозривна єдність рис старшого та молодшого поколінь забезпечує соціально доцільну діяльність усіх людей і стає рушійною силою суспільства» [2, с. 30].

Кожне покоління існує в певну епоху, тому не можна розглядати його характеристики окремо від історичних подій та суспільних відносин того часу. «Вік — не щось незмінне й абсолютне, а за суттю є поняттям суспільно-історичним» [4, с. 48].

З часом змінювалися соціальний устрій та суспільне життя різних поколінь. Становище дітей, молоді, людей середнього та похилого віку, як і взагалі існування диференціації певних груп населення, змінювалося й еволюціонувало. Наприклад, у первісному суспільстві не існувало людей похилого віку (тривалість життя становила приблизно двадцять років і німічних старих покидали напризволяще). Соціальні ролі різних вікових груп у сучасності також зазнають змін. Щоб передбачити подальший розвиток вікових змін, необхідно зробити невеликий екскурс в історію соціальних перетворень.

У первісну епоху діти та похилі люди відігравали другорядну роль щодо людини середнього віку. «Людина зріла, як знавець околиць і володар багаторічного життєвого досвіду, була об'єктом поваги в первісній орді. Вона знала, коли і де досягають плоди, як зловити рибу, яким чином убити звіра і так далі, і завдяки цим знанням була найважливішою сполучною ланкою суспільства» [4, с. 51]. У первісному суспільстві не існувало дитинства як такого. По досягненні віку, коли дитина починала ходити, вона вливалася у світ дорослих і починала працювати в міру своїх сил. Дітей, які не в змозі були забезпечити своє життя самостійно, вбивали або вони самі вмирали. Старих людей також кидали напризволяще, оскільки не вистачало продуктів харчування. Таким чином, у первісну добу суспільство було без людей похилого віку.

В античній Греції становище дітей дещо поліпшилося, та все ще залишився звичай дітовбивства (наприклад, у Спарті позбавлялися хворих нащадків). А ось становище людей похилого віку стає значно кращим, хоча вони й не перебували в авангарді розвитку соціуму. «Підкреслене ставлення давніх греків до мудрості, що асоціюється зі старістю (Епікур), перетворює діда зі старезного і неспридатного до активного громадського життя члена первісного суспільства на значиму фігуру — старійшину» [4, с. 67]. Головна ж позиція в суспільному житті залишається за зрілою людиною. В античному періоді історії виникає дитинство. Молоде покоління виховується в спеціальних закладах та відокремлене від дорослих.

У добу середньовіччя дитинство знову розчиняється у світі дорослих. «У середньовіччі діти вступали в життя дорослих відразу, як тільки вони могли обходитися без допомоги матері або годувальниці (близько 7 років). Діти вливалися в «дорослу сім'ю», розділяючи з усіма тягар підневільної праці» [4, с. 77]. Просвітництво у свою чергу відокремлює дитинство від світу дорослих і створює між ними прогалину (яка згодом стане прірвою непорозуміння батьків і дітей у сучасному суспільстві). «Школа позбавляє дитину «свободи», замикаючи її в жорсткий режим дисципліни (включаючи різки, батіг і карцер). Тобто світ дітей виводиться за межі дорослого світу, відділяється від нього бар'єрами сімейного виховання та школи» [4, с. 78]. Саме в цей період виникає твердження: «готувати до «справжнього» (тобто дорослого) життя» [4, с. 78]. Дитинство вважається недоліком та потребує негайного виправлення. Дитячі проблеми не вважають серйозними для особистості, сприймають більше як примху.

У добу романтизму підвищилася увага суспільства до дитинства. Дорослі відчували цей вік не як підготовчий, але як самостійний, важливий, дорогоцінний період життя. «Усі відносини між віковими групами змінилися в романтичній психології та естетиці: якщо раніше дитинство сприймалося як недостатній ступінь розвитку, то віднині, навпаки, дорослість стала сприйматися як хибна пора, яка втратила безпосередність і чистоту дитинства» [4, с. 79]. Виникають дитиноцентричні парадигми у вихованні.

У ХХ ст. суспільство звертає увагу на людей старшого віку. Передумовами цього процесу стали: «старішання» людства, винайдення ліків від раніше невиліковних хвороб, жага безсмертя та інші. У ХХІ ст. молодь стає

рушійною силою у житті суспільства. Молоді люди все частіше з'являються на обкладинках журналів та телебаченні, роботодавці воліють брати на роботу тільки молодих співробітників. Узагалі в суспільстві стає соромно бути людиною середнього або похилого віку. Та молоді люди не замислюються над тим, що молодість триватиме не вічно й дуже швидко вже їх, старих і немічних, нове покоління відштовхне на околиці суспільного життя, не поважатиме та не братиме до уваги їх точку зору. Тепер у молоді необхідно вчитися, до неї слід прислухатися. Це підтверджує концепція дітей індиго, як «надрозумних» та «надумілих». Ілюстрацією може стати вислів сучасного науковця: «Постійне прагнення людини до досягнення максимальних, граничних результатів і станів у молодих поколінь виявляється найяскравіше. І ця особливість світосприйняття, світовідчуття дозволяє з упевненістю говорити про молодь як про провідну групу суспільства» [5, с. 124]. Дорослі люди можуть опинитися осторонь від побудови суспільства інформаційної доби. Хоча вони і мають цінний життєвий досвід, але він набутий у соціокультурних умовах минулого. Люди середнього та старшого віку не відчують необхідності опановувати новітні інформаційні технології та нові соціальні відносини. Вони морально не готові навчатися у своїх дітей та онуків і пристосовуватися до соціокультурних умов інформаційного суспільства. Молодим та старшим поколінням необхідно навчитися жити гармонійно, оскільки дорослі мають досвід життя, який так необхідний молодим людям, а останні, у свою чергу, тим запалом, котрий потрібен у перебудові світу.

Існує думка, що нинішнє покоління чимось гірше за попередні. Воно не краще і не гірше, воно — інше. Відомий вислів безіменного єгипетського жерця: «Діти перестали слухатися своїх батьків — кінець світу вже не далекий». Але світ змінюється, змінюються соціальні відносини. І часто йдучи наперекір бажанням дорослих, діти втілюють у життя прогресивні ідеї, впроваджують винаходи та технології. Вихованість особистості залежить від її уявлень про соціальні якості, здатності зіставити свої почуття з переживаннями інших людей, самокритичності, а не від віку. Молода людина цілком може бути вихованішою, ніж її старший партнер. На жаль, нині все частіше трапляються випадки безпідставної критики у відносинах батьків і дітей, а вона, у свою чергу, породжує зустрічну негативну реакцію. Байдужність старших поколінь спричиняє душевну глухоту молодших. Це батькам легше просто звинуватити молоде покоління в цинічності та непристойності, ніж спробувати знайти спільні точки дотику, зрозуміти та підтримати їх. Тоді і людям старшого покоління стане жити комфортніше в суспільстві, і в молодих буде більше шансів для повної самореалізації. «Почуття обдурених, яких кинули, не залишивши ні альтернативи, ні часу й сил її виробити або відшукати, у більшості людей старших поколінь активізувало два, здавалося б, взаємовиключні почуття — апатії та агресивності (клінічний симптом безвиході). Біль за те, що «життя минуло, пройшло даремно» і «нас ніхто не поважає, нікому ми не потрібні», вражає нині, насамперед, старших, але часто, на жаль, зганяє на молодших» [4, с. 177–178]. За ворожістю до молоді приховується придушене відчуття своєї

нереалізованості. «Є лише один вихід — активізувати діалог поколінь, привести його з площини емоцій і взаємних докорів у площину конструктивної співпраці» [3, с. 10]. Допомогти поколінням у цьому здатна саме соціальна педагогіка, яка покликана консолідувати всі зусилля суспільства для гармонізації взаємовідносин між усіма його членами.

Наука надає інформацію, а виховання — спрямованість діяльності. Емоційна глухота, бездушне сприйняття фактів людської трагедії можуть призвести до загибелі людства й усієї планети, оскільки сучасне суспільство має реальний потенціал знищити Землю і не один раз. Емоційна відстороненість є наслідком порушення контактів між поколіннями. Гуманність почуттів формується в конструктивному діалозі поколінь. Тому від взаємину між поколіннями залежить майбутнє життя суспільства. Хто, як не батьки, зможе передати підростаючому поколінню ідеали людяності та милосердя? Але сімейне спілкування нині все частіше втрачає свою функцію формування світогляду. У батьків часто не вистачає часу на обговорення проблем, не пов'язаних безпосередньо з успішністю в навчанні. Існує думка: нібито школа повинна виправляти батьківські помилки у вихованні. Але ж сердечну теплоту й емоційну близькість дуже складно прищепити у формальному, офіційному спілкуванні в школі. У такому разі функцію формування світогляду переймають телебачення, Інтернет та однолітки. Стає не дивним те, що цинізм і непристойність органічно засвоюються незміцнілою свідомістю молодої людини.

Досягненню гармонійних взаємин поколінь, крім того, заважає невміння вести дискусію, сприймати відмінні від своїх думки і позиції. Старшим поколінням складно позбутися звички неухильно дотримуватися авторитарних указівок керівництва, що залишилася з часів Радянського Союзу. Це стає перешкодою при впровадженні творчого діалогу поколінь. Діалогу, а не монологу! Вплив старших поколінь на формування нового покоління не підлягає сумніву, але позитивним цей процес стане лише в тому разі, коли дорослі почнуть зважати на їх бажання, прагнення і спрямованість активності молодих. Бажання виховувати собі подібних залишилося в нашому суспільстві також з часів радянської епохи. Легше з дитиною, що повністю погоджується з установками старших. Але така дитина виросте людиною пасивною, безініціативною і безвідповідальною. Наслідувати гуманістичні принципи у вихованні — значить завжди залишати за дитиною свободу вибору. Не робити з усіх дітей однакових роботів, а оберігати їх природну неповторність. Орієнтуватися на плюралізм думок, маючи на увазі єдині соціальні цінності. У спілкуванні поколінь дотримувати принципу толерантності, визнавати, що людина з відмінною від моєї точкою зору не є моїм ворогом. Учитися, навіть коли вам уже багато років, опановувати нові технології та соціальні відносини, звісно ж, за допомогою своїх дітей. Якщо побудувати доброзичливі, основані на взаєморозумінні стосунки між представниками різних поколінь, молодь віддасть уже стареньким своїм батькам кредит довіри, розуміння та любові, в яких вони виховувалися. Інформаційне суспільство кидає нам усім виклик і, як ми його приймемо, залежить лише від нас.

Таким чином, маємо сформулювати висновок. Взаємини поколінь є дуже складним процесом. Це зумовлено його суб'єкт-суб'єктною спрямованістю і динамічністю розвитку суспільства. Тим, що результат цієї взаємодії впливає на благополуччя суспільного життя не тільки нашої країни, але й усєї земної кулі. Оскільки провідну роль у суспільному житті відіграє молодь і життя стало набагато динамічнішим, ніж було раніше, нині дорослим людям необхідно адаптуватися до «світу молодих». А молоді слід більше уваги приділяти досвіду старших, щоб менше припускатися помилок.

Перспективою подальшого дослідження цієї проблеми є розробка соціально-педагогічних програм гармонізації стосунків між молодими та старшими поколіннями в родині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Иконникова С. Н. «Отцы и дети»: диалог или конфликт? / С. Н. Иконникова, В. Т. Лисовский // Молодежь: тенденции социальных изменений : сб. ст. / под ред. В. Т. Лисовского. — СПб. : Изд-во С. Петербургского ун-та, 2000. — С. 128–135.*
2. *Преемственность поколений как социологическая проблема / [редкол. Л. Н. Москвичев (отв. ред.) и др.]. — М. : Мысль, 1973. — 296 с.*
3. *Толстых А. В. Взрослые и дети: парадоксы общения / А. В. Толстых. — М. : Педагогика, 1988. — 128 с.*
4. *Толстых А. В. Опыт конкретно-исторической психологии личности / Александр Толстых. — СПб. : «Алетейя», 2000. — 288 с.*
5. *Томалинцев В. Н. Предназначение поколений / В. Н. Томалинцев // Молодежь: тенденции социальных изменений : сб. ст. / под ред. В. Т. Лисовского. — СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2000. — С. 121–127.*

Надійшла до редколегії 17.09.2009 р.

УДК 37.013.42

А. Г. МОКРЯК

ВПЛИВ ПСИХОВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА ПОСТТРУДОВУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Розглядаються психологічні та вікові особливості людей похилого віку, що впливають на процес посттрудоваї соціалізації.

Ключові слова: люди похилого віку, посттрудова соціалізація, психовікові особливості.

Рассматриваются психологические и возрастные особенности людей пожилого возраста, влияющие на процесс послетрудовой социализации.

Ключевые слова: люди похилого віку, послетрудова соціалізація, психологічні та вікові особливості.